

Bajorų luomo santykis su kitomis socialinėmis grupėmis pagal žemės teismų knygas (Lietuvos totoriai)

DARIUS VILIMAS

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas dariusvilimas@hotmail.com

Straipsnyje pristatomas Lietuvos totorių kaip bajoriškos „tautos“ pogrupio dalyvavimas Kauno pavieto žemės teisme XVI a. pabaigoje. Nurodoma jų reali, o ne formali padėtis pagal išlikusią teismo knygų medžiagą.

Raktažodžiai: LDK pavietų žemės teismai, knygų sandara, teisinė kultūra, LDK bajorija, Lietuvos totoriai

ISTORINIS KONTEKSTAS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) pavietų žemės teismų kūrimas prasidėjo nuo I Lietuvos Statuto, kuriame bajorijai buvo numatyta galimybė dalyvauti regioninių didžiojo kunigaikščio vietininkų teismų darbe. Maždaug nuo XVI a. vidurio valstybės administraciniuose centruose veikė Statute numatyti vadinamieji „žemės teismai“, iš valdovo vietininkų teismo pamažu tapę išsodintųjų, parinktųjų (*судьи высаженые*) teisėjų teismu. Tačiau bajorijos tai jau netenkino – ji turėjo sektiną precedentą Lenkijos teismuose: ten jau senokai veikė nepriklausomas žemės teismas. Tokie teismai XVI a. pirmojoje pusėje įkurti ir LDK priklausančioje Palenkės vaivadijoje, kurioje veikė lenkų teisė ir skirtingi nei likusioje valstybės teritorijoje teismai.

Antrojoje XVI a. pusėje LDK prasidėjo ilgai lauktos reformos. Atėjo laikas reformuoti ir valstybės administraciją, teismą, savivaldos sandarą. Tikroji žemės teismo istorija prasideda 1564 m. Bielsko privilegija, teisiškai sulyginusia visus bajorijos luomo pogrupius ir leidusia pradėti teismo reformą. Po pusantrų metų priimtas ir įsigaliojęs II Lietuvos Statutas (1566) įtvirtino pakitusią teismų sandarą, be didesnių korekcijų egzistavusią du šimtmečius. Kiekviename pavieto ar žemės centre buvo įsteigti bajoriški žemės ir pakamario teismai. Dar buvo ir pilies teismai, tačiau jie liko valdovo administracijos žinioje. Pilies teismo, kuriam paliktos spręsti tik kriminalinės bylos, pareigūnus skirdavo vaivada. Taigi teismas priartėjo prie kiekvieno paprasto bajoro, kuris žinojo, kad jis formaliai galės teistis net ir su didiku. Kiekvienas juridinis bajoro veiksmas ar finansinė operacija galėjo būti santykinai greitai užfiksuotas pilies arba žemės teisme. Kiekviename teisme skrynioje saugotose teismo knygose buvo galima įrašyti savo dokumentus, nesibaiminant, kad vieno ar kito

juridinio akto originalas gali pražūti – išrašai iš jų turėjo tokią pačią galią kaip jų originalai. Taigi teismų reforma ir jų kompetencijos atskyrimas – žemės teismui liko civilinės, pilies teismui – kriminalinės, o pakamario – valdų ribų ginčai – įvedė daug daugiau tvarkos į teisės dalykus. Bajoras žinojo, kada ir kur dirbs vienas ar kitas pavieto teismas. Jis galėjo tikėtis ne tik greitesnio teisingumo įvykdymo ar dokumentų kopijų peraktavimo. Palengva keitėsi ir paties bajoro mąstysena – šalia pavietų seimelių žemės teismai tapo pagrindine vieta, kur būdavo sprendžiami bajorų tarpusavio ginčai, tvirtinamos jų atliktos finansinės operacijos ar kiti jiems svarbūs reikalai. Taip bajorai žemės teismais įgyvendino savo seną svaionę – teismo nepriklausomybės nuo didžiojo kunigaikščio ir didikų vietininkų principą.

TYRIMO OBJKTAS IR JO ISTORIOGRAFIJA

Naujojo tipo žemės teismas nepradėjo darbo kitą dieną po Bielsko privilegijos (1564) priėmimo. Šios įstaigos įkūrimui reikėjo papildomo techninio pasiruošimo, todėl kiekviename paviete jis buvo įkurtas atskirai ir skirtingu metu – tarp 1565 m. pavasario ir 1566 m. pradžios. Aptariamieji Lietuvos totoriai nebuvo vienalytė visuomenės grupė. Jie dalijosi mažiausiai į dvi grupes: karinę tarnybą atliekančius ir paprastus totorius. Pirmieji, atlikdami tik karo tarnybą, buvo privilegijuota tautiečių dalis ir pretendavo bent į dalį bajorijos teisių [31, 32].

Tradicškai manoma, kad bandymas II Lietuvos Statutu apriboti totorių teises sulaukė žaibiško totorių protesto, ir Žygimantas Augustas 1568 m. birželio 20 d. privilegija panaikino visus jiems numatytus draudimus. Bajorų teises didžiojo kunigaikščio totoriams patvirtino ir kiti vėliau valdę ATR valdovai [12, 30–31]. Tačiau kartais vis dar teigiama, kad vietiniams totoriams taikyti įvairūs apribojimai teismo procesuose: pilną teisę liudyti teismuose jie gavę tik po III Lietuvos Statuto 1588 m., o bylose dėl plėšikavimo buvo daromos išlygos tarp paprastų ir karinę tarnybą atliekančių totorių [31, 35–36].

Lietuvos totorių istorija pradėta tyrinėti dar XIX a. viduryje [41], o XX a. 3-iajame ir 4-ajame dešimtmetyje Vilniuje buvo leidžiamas ne tik orientalistinis žurnalas, bet ir pasirodė pirmosios solidesnės studijos šiuo klausimu (1). Totorių apgyvendinimas net bandytas sisteminti [9] ar kartografuoti [19]. Praeito amžiaus antrojoje pusėje ši tema neužmiršta tuometėje Lenkijos Liaudies Respublikoje. Sulaukėme ir specializuotų darbų, nagrinėjančių Lietuvos totorių teisinę padėtį LDK ir visoje Abiejų Tautų Respublikoje (ATR). Klasikiniais darbais šia tema laikoma Jaceko Sobczako monografija [18] ir gausios Andrzejaus Zakrzewskio studijos [29–31]. Apie tai rašo ir jaunosios kartos lenkų tyrėjai [15].

LDK pavietų teismo knygų turinys, o tuo labiau luominių pogrupių atstovavimo jame klausimas nedaug tyrinėtas. XX a. pradžioje keliasdešimties Žemaitijos žemės teismo knygų, saugomų Vilniaus centriniame senųjų aktų archyve, turinį aprašė I. Sprogis ir jo pagalbinkai [42]. Dar prieš tris dešimtmečius bandyta tirti žemės teismų genezę, naudotasi ir Gardino teismo knygomis [10]. Vėliau detalai aptartos XVI a. vidurio ikireforminės Vilniaus „pilies“ teismo knygos [11]. Ukrainiečių istorikė Natalija Starčenko analizuoja Volynės pilies teismų darbą XVI a. pabaigoje [48–49], ypač svarbus paskutinis jos darbas, skirtas konfliktų problemai [50]. Žemaičių bajorijos šeiminius ir kilmės ryšius XVI a. pabaigoje tyrinėjo R. Trimonienė [20–21]. Tirta ir Upytės [28] bei Kauno [24; 27] pavietų žemės teismo kasdienybė. Geografiškai ir chronologiškai artimą N. Starčenkos tyrimui temą kitu rakursu nagrinėjo V. Poliščiuokas [44]. Iš kitų Lietuvos istorikų, nagrinėjusių regionines (Žemaitijos) teismo

(1) Svarbiausiu darbu šia tema laikytina Stanisława Kryczyńskiego monografija „Lietuvos totoriai“ (žr. Stanisław Kryczyński. *Tatarzy litewscy*. Próba monografii historyczno-etnograficznej. Warszawa, 1938). Čia bus cituojama iš jos vertimo į lietuvių kalbą [12].

realijas, būtina paminėti E. Saviščevo [19] ir J. Drungilą [8]. Teismo knygų sandarą bandė tyrinėti I. Valikonytė [22]. Baltarusiškų paviėtų žemės teismo knygų sudėtis iki XVI a. pab. anksčiau tirta ir Lietuvoje [23]. Vėlyvesnio laikotarpio (XVII a.) Breslaujos žemės teismo knygas aptarė H. Liulevičius [14]. Pastaraisiais metais baltarusiškų paviėtų žemės teismų knygas analizuoja ir baltarusių istorikai – M. Spiridonovas [47], V. Podolinskis [43], A. Radamanas [47] ir kiti [46]. Pagaliau, praėjus beveik šimtmečiui nuo ABAK serijos pabaigos, pasirodė ir pirmoji naujos teismo knygos publikacija, tiesa, Ukrainoje [39]. Apie tai rašoma ir Lenkijoje leidžiamose LDK teisės istorijos sintezėse [32], jau yra ir specializuotų studijų, skirtų atskirų Lenkijos žemių teismams [16].

Darbe pateikiama medžiaga iš XVI a. pabaigos Kauno žemės teismo knygų, kuriose randame informacijos apie gyvenusius Lietuvos totorius. Jų išplitimo arealas ir apsigyvenimo šiame regione istorija siejama su Vytauto Didžiojo pastangomis apsaugoti vakarinę valstybės paribį tuo metu, kai Žemaitija laikinai buvo perleista kryžiuočiams (XIV a. pabaiga). Apie Vytauto laikų vakarinę gynybinę liniją jau rašyta [19, žemėlapis], nemažai rašyta ir apie totorių migraciją į LDK jau po Vytauto [12, 30–33]. XVI a. antroje pusėje dauguma Lietuvos totorių gyveno Trakų, Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose. Istorinės demografijos tyrėjai jų skaičių LDK, remdamiesi 1528 m. surašymo duomenimis, nurodo esant apie 21000, pridėjus maždaug šešių dešimtmečių demografinį prieauglį, šį skaičių būtų galima padidinti 15–20 %, t. y. iki maždaug 25 000 žmonių [13; 160, 172].

Neatrodo, kad jiems būtų grėsusi kokia nors diskriminacija. Kadangi žemės teismas daugiausia sprendė civilines bylas, tai ir minimų totorių veiklos sritys apsiribojo smulkiais ginčiais ar notariato (2) problemomis, jų ir pagrindinės LDK bajoriškos tautos (kilmingi krikščionys, kalbantys lietuviškai, rusėniškai ar lenkiškai) bendromis gyvenimo aktualijomis. Šaltiniuose jie vadinami vieno ar kito pavieto gaspadoriaus (t. y. ATR valdovo, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio) totoriais, ir dėl jų reikalų padarytų įrašų tematika visai nesisiskiria iš bendros pavieto bajorų įrašų grupės. Pavyzdžiui, 1584 m. sausio 10 d. Kauno žemės teisme žemionio Mikalojaus Bychovco tarnas peraktavo išrašą iš Trakų pilies teismo knygos, kurioje įrašytas pardavimas: Punios caraitis, valdovo totorius ir Kauno pavieto žemionis Selimas Embekovičius už 40 kapų lietuviškų grašių pardavė M. Bychovcui nuosavą dykrą, vadinamą Miteliškėmis (Mitelevščyzna), Kauno paviete [2, 145v–148]. Toje teismo knygoje šis sandėris paminimas dar dukart sausio 13 d.: vaznys Vaitiekus Petraitis teisme iš pradžių aktuoja parduodamų valdų registrą, o po to ir naują pirkinį. Selimas Embekovičius, vazniui ir liudininkams bajorams dalyvaujant, Mikalojui Bychovcui perdavė Miteliškių arimų ir šienaujamų pievų dalį. Caraitis valdas rejestre smulkiai aprašė ir atidavė M. Bychovcui, o žemės teisme prašė tą rejestrą aktuoti. Vėliau buvo aktuotas vaznio Vaitiekaus Petraičio kvitas, kad jis dalyvavo įvedant naują savininką į nusipirkto dykros valdymą po to, kai S. Embekovičius pardavė dvi savo dykros dalis, likusias po pasidalijimo su broliais Isliamu ir Temiru [2; 217–218].

Be smulkių incidentų, prilygintinų šių dienų chuliganizmui, galime paminėti ir notarinį įrašą apie turto dalybas ir vaikų auklėjimą. Beje, vyriausioju našlaičių globėju paskirtas krikščionis LDK izdo raštininkas ir Tverų tįjūnas Andrejus Andrejevičius Ilgovskis, kurį su velioniu ir jo gimine siejo ir dalykiniai santykiai – 1592 m. sausio 15 d. į Kauno žemės teismą

(2) Pvz., 1590 m. sausio 17 d. prieš žemės teismą stojęs Ašmenos pavieto žemionis Achmetas Chalilevičius Chaleckis pareiškė, kad 1590 m. sausio 16 d. užstatė nuosavą žemės sklypą Kauno paviete, vadinamą Voikantiškėmis, už 10 kapų lietuviškų grašių Trakų pakamariui kunig. Bagdonui Oginskiui [3, 580v–583].

atvykęs LDK izdo raštininkas ir Tverų tijūnas A. Ilgovskis teismo knygoje peraktavo savo raštą, išduotą kunig. Asanui Alejevičiui ir jo žmonai kunig. Jachutai Aldukovnai Šachmancyrovai Egannai Bogdanovnai. Tame rašte minima, kad Trakų ir Lydos pavieto totorės – kunig. Abragimovaja Juchnoviča, dabar Mukušovaja Junusoviča, su dukra Chavka Abragimovna ir kunig. Jachuta Aldukovna Šachmancyrovaja Abragimoviča Juchnoviča, dabar Asanovaja Alejeviča, su savo dukromis Aiša ir Patieja – šaukė į šią teismo sesiją A. Ilgovskį, kaip pagrindinį velionio Abragimo Juchnovičiaus vaikų ir palikuonių globėją, dėl skrynelės paėmimo iš Safjano Tojčukovičiaus ir Junuso Toguševičiaus, kurioje buvo daug velionio Abragimo skolaščių; taip pat dėl velionio sidabro ir dviejų aksomo rietimų (*штыку аксамуты*) paėmimo ir dėl to, kad jis neskyręs lėšų našlaičių išlaikymui ir išauklėjimui (visa tai teismo šaukime smulčiau aprašyta). Abi ginčo pusės – A. Ilgovskis ir Jachutos Aldukovnos vyras Vilniaus pavieto totorius kunig. Asanas Alejevičius, totorių įgaliotinis, – susitaikė nepradėdamas bylinėjimosi. A. Ilgovskis pasižadėjo visus raštus, su velioniu Balceru Rajeckiu paimtus iš totorių, surašyti į registrą, patvirtinti savo antspaudu ir peraktuoti Kauno žemės teisme; už auksą ir aksomą A. Ilgovskis iš Safjano Tojčukovičiaus prisiteisė 665 kapas lietuviškų grašių Vilniaus pilies teisme, A. Rajeckis ieškinio atsisakė ir atleido Safjaną nuo kaltinimų. Už tai Safjanas pasižadėjo atiduoti sidabrą ir aksomą Jachutai ir Asanui Vilniuje, pasvėręs sidabrą A. Ilgovskiui matant. Šie sutuoktiniai minėtą turtą turės išsaugoti iki velionio vaikų pilnametystės. A. Ilgovskis, besiteisdamas su Safjanu, išleido 20 kapų lietuviškų grašių, todėl Safjanas turės juos atiduoti, kai svers visą sidabrą. Šachmancyro vaikų, Aišos ir Patiejos, auklėjimui nuo šių 1592 m. kasmet per Šv. Martiną (lapkričio mėn.) savo mūrnamyje Vilniuje, turgaus aikštėje, A. Ilgovskis turės duoti Asanui Alejevičiui ir jo žmonai po 40 kapų lietuviškų grašių, o trečiosios Abragimo dukros Chavkos auklėjimui – po 20 kapų lietuviškų grašių jos motinai Egannai Bogdanovnai Abragimovnai iki vaikų pilnametystės. Visi šie pinigai bus mokami iš 800 kapų lietuviškų grašių sumos, gautos iš Safjano Tojčukovičiaus ir jo žento Melecho. Iš tos sumos per metus susidarys 80 kapų lietuviškų grašių čišo, iš kurio vaikams ir reikia per metus išskirti 60 kapų grašių. Likusius 20 kapų grašių A. Ilgovskis turi atiduoti kaip algą kunig. Asanui Alejevičiui už darbą, kad šis išieškotų velioniui Abragimui skolininkų neatiduotus pinigus. Tai irgi įskaičiuojama į tarpusavio atsiskaitymus. A. Ilgovskio rašto liudininkais buvo Vilniaus vaivadijos generalinis vaznys Eronimas Jurevičius Saugėla ir Vilniaus bei Trakų pavietų valdovo totoriai kunig. Achmiatas Fendejevičius ir kunig. Chazbiejus Bogdanovičius [4, 612/651–614/653]. Tądien prieš teismą dar kartą stojęs A. Ilgovskis teisme aktavo skolaščių (velionio skolininkų) registrą, likusį po Trakų pavieto totoriaus Abragimo Juchnovičiaus mirties, nes jis buvo paskirtas pagrindiniu A. Juchnovičiaus palikuonių globėju [4, 637/669–639v/671v].

Našlaičių globėjas nebuvo labai sąžiningas, nes po kelerių metų iš jo nesėkmingai bandyta išieškoti žemės teismo ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo (VT) skirtas baudas: 1596 m. vasario 1 d. žemės teisme pavieto vaznys Valentinas Chabovskis su trimis liudininkais bajorais (Jonu Ezofavičiumi, Stanislovu Petraičiu ir Vilniaus pavieto totoriumi kunig. Ščasnu Temeševičiumi) aktavo savo kvitą, kuriame sakoma, kad jie tądien nuvyko vykdyti teismo nutarties – išieškoti Lietuvos VT ir žemės teismo priteistą baudą. Sutuoktiniams kunig. Asanui Alejevičiui ir kunig. Jachutai Aldukovnai Lietuvos VT priteisė 480 kapų lietuviškų grašių iš valdovo izdo raštininko A. Ilgovskio. Žemės teismo nutarimu Vilniaus ir Lydos pavietų totorių kunig. Ismaliojo Alejevičiaus Talkovskio ir jo žmonos kunig. Aišos Šachmancerovnos, taip pat sutuoktinių Asano Alejevičiaus ir kunig. Jachutos Aldukovnos bei jos dukros Patišach Mancyrovnos ir velionio Abragimo Juchnovičiaus dukros Chavkos Abragimovnos nau-dai priteista 500 kapų lietuviškų grašių. Pinigus reikėjo išieškoti Kauno pavieto A. Ilgovskio

dvaruose – Sėmenyje ir Fedoryškėse. Vaznys su bajorais iš pradžių nuvyko į Sėmenį, bet visi vartai buvo uždaryti, teko raštus įkišti į vartus. Pašauktas A. Ilgovskis neatsiliepė, atsiliepė tik jo žmona Zofija Ermolianka. Jos paklausta, ar ji atiduos skolos dydį atitinkančią dvaro dalį. Zofija atsakė, kad dvaras ne vyro, o jai duotas, todėl naujo savininko įsivesti neleis. Vaznys su kompanija nuvyko į Sėmenio dvaro Račkūnų kaimą, bet ir ten Zofija nesutiko įsivesti. Tas pat nutiko ir Fedoryškių dvare. Nieko nepešę pasiuntiniai išvyko namo [6, 133v–134v]. Konfliktas turbūt buvo išspręstas, nes po kelerių metų A. Ilgovskio palikuonys ir toliau bendravo su šia šeima.

1600 m. spalio 5 d. prieš žemės teismą stojęs Trakų pakamario kunig. B. Oginskio įgaliotinis Ščasnas Peslevičius skundėsi Tverų tįjūnu Gelijašu Ilgovskiu kaip Bartinėnų dvaro tėvoniui, o totoriumi kunig. Asanu Alejevičiumi – kaip to dvaro arendatoriumi. Skunde rašoma, kad 1599 m. liepos 12 d. valdovo Karmėlavos valsčiaus (laikytojas B. Oginskis) pavaldinys Laurynas Mykolaitis lankėsi pas Vitebsko kaštelionienės Merkėlienės Zavišienės pavaldinius Kauno pavieto Staševičių kaime ir sėdėjo karčemoje; ten buvęs kunig. A. Alejevičiaus Bartinėnų kaimo pareigūnas kunig. Mustafa Achmetejevičius su savo pagalbininkais, „kurių vardus jis pats žino“, be jokios priežasties jėga atėmė iš jo 16 kapų lietuviškų grašių. Tų pačių metų liepos 15 d. Mustafa kelyje iš Karmėlavos girios į Botagolos kaimą sulaukė Karmėlavos dvaro pavaldinį Valentiną Urbonavičių iš Botagolos kaimo ir atėmė 100 uolekčių ilgio tinklą kiškams gaudyti, kurį pasisavino. Kunig. B. Oginskis ilgai bandė ieškoti teisybės, daug kartų šaukė į žemės teismą kunig. A. Alejevičių, bet nieko nepešė. Totoriams atstovavo vietinis žemionis Symonas Zabiela. Žemės teismas konstatavo, kad atsakovų įgaliotinis tik bando panaikinti teismo šaukimą, o į skundą atsakyti nenori. Teismas kunig. A. Alejevičiui paskyrė 1 rublio (100 grašių) baudą už teisingumo nevykdymą, už karaliaus pavaldinio L. Mikolajevičiaus apiplėšimą – 16 kapų lietuviškų grašių, su priedais – 32 kapas lietuviškų grašių. Kitam valdovo pavaldiniui už 100 sieksnių tinklo – po 1 grašį už sieksnį, plus dar 100 grašių, taip pat bauda už plėšimą – 3 rubliai (300 grašių). Pastarąją reikėjo sumokėti po priesaikos, bet dėl atsakovo apeliacijos į Lietuvos VT bauda atidėta [7, 929(1024)–932v(1027v)].

Knygose pasitaiko ir gana taikių turto pardavimo, perleidimo, dovanojimo notarinių įrašų. Ne visada tos procedūros vykdavo sklandžiai. 1584 m. spalio 1 d. prieš teismą stojęs Kauno pavieto žemionis Kasporas Gerkovičius skundėsi, kad Kauno paviete gyvenantis Punios caraitis Selimas Embekovičius, kviečiamas į žemės teismą 1584 m. birželio 9 d., nepradėdamas teismų, susitarė su K. Gerkovičiumi pasidalyti viena iš dykrų (Tautviliškių ir Mitiškių), dėl kurių priklausomybės jie teisėsi. Buvo sutarta, kad sklypas jam bus atiduotas per Šv. Mykolą, t. y. rugsėjo 29 dieną. Priešingu atveju totorius pažadėjo jam duoti dvi žmonių tarnybas. Kaip tik tą dieną pas Punios caraitį nuvykęs K. Gerkovičius su vazniu ir liudininkais bajorais pagal jo pasižadėjimą norėjo išsivesti dvi jo pavaldinių Papūnio (*Подпунский*) dvaro tarnybas, kadangi jis nepasidalijo Tautviliškių dykra. Tą dieną caraičio dvare nebuvo, o dvaro tįjūnas Misius Bolonovičius išsivesti valstiečių tarnybų neleido, pareiškęs, kad Selimas Embekovičius taip liepęs. Visi išvažiavo nieko nepešę, o K. Gerkovičiaus ir vaznio pareiškimai įrašyti į teismo knygas [2, 396v–399v]. Kaune 1584 m. spalio 7 d. į žemės teismą atvykęs vietinis žemionis Steponas Garbickis parodė vaznio išrašą bei per savo įgaliotinį Bartošą Dengelevskį skundėsi Kauno pavieto žemioniu totoriumi kunig. Šaunu Achmetovičiumi dėl to, kad šis 1583 m. gegužės 25 d. pasiskolino iš S. Garbickio 4,5 kapos lietuviškų grašių, pasižadėjęs skolą atiduoti tų metų Visų Šventųjų dieną (1583 m. lapkričio 1 d.). Pinigų jis negrąžino, nors buvo davęs jam skolraštį, todėl dabar S. Garbickis reikalauja sumokėti baudą – 5 kapas grašių. Skolos raštas, surašytas 1583 m. gegužės 25 d., aktuotas, todėl žemės teismas priteisė iš totoriaus

S. Garbickio naudai dvigubą baudą – 9 kapas grašių, o už nuostolius ir išlaidas – dar 4 kapas grašių. Ši suma turi būti išieškota iš Š. Achmetovičiaus kilnojamojo ir nekilnojamojo turto iškart, nenustatant termino [2, 483v–485].

Konfliktingėse situacijose aktyviausias buvo minėtas Punios caraitis. 1584 m. spalio 7 d. prieš teismą stojęs vietinis žemionis Kasporas Gerkovičius skundėsi to paties pavieto bajoru Challeku Islamovičiumi Embekovičiumi dėl jo nuosavo arklio pagrobimo, grasinimų jo sveikatai ir turtui, ir visa tai teismo šaukime buvo smulkiai aprašyta. K. Gerkovičius laukė Punios caraičio žemės teisme nuo spalio 1 d. iki 8 d. ir kasdien rodėsi vazniui Vaitiekui Petraičiui. Kadangi atsakovas į teismą neatvyko ir nieko vietoj savęs neatsiuntė, jam grėsė piniginė bauda [2, 486v–487].

Pasitaikydavo ne tik grasinimų, bet ir brutalaus smurto atvejų: Kaune 1584 m. spalio 2 d. prieš teismą stojęs Mykolienės Stachovskos, kunig. Polonijos Pavlovnos Sokolinskos įgaliotinis Mikalojus Mašalas skundėsi, kad Punios caraitis Selimas Embekovičius 1584 m. birželio 15 d. Punios miestelio gale, ant Punios–Daugų vieškelio, užpuolė jos Gustynės dvaro pavaldinį Romeišą Moskevičių, vedantį karvę, ir jį taip sumušė, kad vos gyvas beliko, neaišku, ar gyvens. Į teismą atvykęs vaznys V. Petraitis patvirtino birželio 16 d. matęs pavaldinio žaizdas [2, 417v–418]. Tos pačios Polonijos pavaldinys caraičio buvo apiplėštas dar 1583 m. pavasarį, tačiau šaukiamasis nepasirodė dviejose žemės teismo sesijose, tų metų rudenį ir kitų sausį: 1583 m. spalio 4 d. prieš teismą stojęs tas pats M. Mašalas parodė teismui įgaliojimą, išduotą Trakų žemionės Mykolienės Stachovskos, kunigaikštytės Polonijos Druckos-Sokolinskos; ji šaukia į Kauno žemės teismą Punios caraitį Challeką Islamovičių, turintį dvarą Kauno paviete, nes jis 1583 m. gegužės 21 d. apiplėšė jos pavaldinį Tamošių Šimkaitį (paėmė jos daiktus). M. Mašalas laukė totoriaus nuo spalio 1 d. (kasdien rodėsi vazniui) iki spalio 3 d., o spalio 4 d. „pilnavoj“. To fakto išrašą pasiėmė kunig. Polonijos įgaliotinis [2, 87–87v]. Neatvyko jis ir antrąkart: 1584 m. sausio 18 d. prieš teismą stojęs M. Mašalas parodė tos pačios Polonijos įgaliuojimus. P. Stachovska vėl šaukė Punios caraitį Challeką Islamovičių į vietinį žemės teismą dėl to, kad 1583 m. gegužės 21 d. iš jos tarnautojo buvo pagrobti daiktai. M. Mašalas to totoriaus laukė nuo sausio 9 d. iki 11 d. ir „pilnavoj“ (полнотъ чинил), kasdien rodėsi vazniui, bet Punios caraitis teisme nepasirodė ir nieko neatsiuntė. M. Mašalas parodė ir 1583 m. rudenį išduotą išrašą iš žemės teismo knygų, kuriame pažymima, kad Ch. Islamovičius tada irgi buvo kviestas, bet neatvyko. Taigi jis turės sumokėti baudą už tai, kad du kartus neatvyko į teismą [2, 226–227].

Punios caraitis nemokėjo elgtis su pinigais, nemėgo atidavinėti skolų: 1583 m. spalio 7 dieną į Kauno žemės teismą kreipėsi žemionis Jonas Jokūbaitis Klidia šaukė į teismą kunig. Challeką Islamovičių dėl neatiduotų pinigų – 2 kapų lietuviškų grašių, taip pat dėl savo velionio sūnaus Jono Jonaičio Klidios skolos – 7 kapų lietuviškų grašių, kuriuos Ch. Islamovičius pasiskolino iš Jono Klidios karo prie Pskovo metu. Parodyti du totoriaus skolos raštai: 2 kapas grašių turėjo atiduoti 1582 m. per Šv. Mikalojų, o už tas 7 kapas grašių žadėjo užstatyti Mikolajaus tarnybą (pastarasis turėjo anam tarnauti iki 1583 m. Viešpaties gimimo dienos – Kalėdų), tačiau to žmogaus nedavė. J. Klidia žemės teisme buvo nuo spalio 1 d. iki 7 d., bet totorius neatvyko ir nieko vietoj savęs neatsiuntė. Aktuoti abu skolos raštai – pirmas rašytas 1582 m. rugsėjo 13 d., kitas, lenkų kalba, rašytas prie Pskovo 1580 m. [?] rugsėjo 1 dieną. Teismas, susipažinęs su skolaščiais, priteisė 9 kapas lietuviškų grašių baudos ir dar 9 kapas grašių. Nuosprendžio vykdytoju paskirtas vaznys V. Petraitis kartu su liudininkais turės išieškoti skolą iš to totoriaus kilnojamojo ir nekilnojamojo turto Punios dvare, Kauno paviete, kaip numato Lietuvos Statutas [2, 77–79v.]. Panašiai nutiko ir kitų metų pradžioje: 1584 m.

sausio 18 d. prieš teismą stojo žemionis Kasporas Gerkovičius ir Ch. Islamovičius dėl to, kad 1582 m. liepos 28 d. Trakų pavieto žemionis velionis Martynas Januškavičius Mistiuškavičius pardavė amžiams to paties pavieto žemioniui velioniui Gerkui Gerkovičiui tėvonių Punios dvarelį už 150 kapų lietuviškų grašių. Kartu buvo parduoti ir valstiečiai – Martynas Mozevičius su vaikais, priklausantys tam dvarui, bet gyvenantys Tautviliškių ir Mitiškių dykrose ir sudarantys vieną tarnybą. Minima žmonių tarnyba velionio M. Mistiuškavičiaus buvo įkeista velioniui jų seneliui, Punios caraičiui Anbekui, už 8 kapas lietuviškų grašių. M. Mistiuškavičius tą žmonių tarnybą savo pardavimo rašte, duotame jų tėvui G. Gerkovičiui, aprašė ir leido jam pačiam ar jo palikuonims juos išsipirkti. Tie žmonės vėliau išsivaikščiojo, todėl tuose sklypuose buvo apgyvendinti kitos pusantrios tarnybos žmonės – Jokūbas ir Mikolajus Sviliai, ten jie yra ir dabar. G. Gerkovičius norėjo atiduoti 8 kapas grašių už M. Mozevičių ir pasiimti dabartinės 1,5 valstiečių tarnybos, bet Ch. Islamovičius nei pinigų imti, nei valstiečių atiduoti nenorėjo. Punios caraičio įgaliotinis Valentas Saibutas į kaltinimus atsakė, kad tuos valstiečius jis (caraitis) laiko ne užstatu, o amžinąja valdymo teise. Raštus dėl tų valstiečių valdymo jis saugo Naugarduko miestiečio Ivano Makarovičiaus namuose, kuris yra išvykęs su reikalais, todėl bylos sprendimas nukeltas į kitą teismo sesiją [2, 206v–208].

Pagaliau neapsikentę dėl didelės kai kurių asmenų arogancijos ir įžulumo jų oponentai pagrasindavo: 1582 m. birželio 16 d. žemės teisme kunig. Bagdonas Motiejėvičius Oginskis skundė Trakų pavieto totorių Ščasną, kad tais 1582 m., važiuojant jam iš karo tarnybos karaliui per Švenčionių miestelį, buvo sudaužyti ir išgrobstyti jo vežimai, padaryta 80 kapų lietuviškų grašių nuostolių. Pavogta daug jo daiktų ir du jo nelaisvieji namiškiai – maskvėnai Arena (Arina?) ir Jarmolka. Atpažinęs Areną pas totorių Ščasną prašė ją atiduoti, šis pažadėjo tai padaryti, paskyrė tam terminą, bet jam atėjus, to daryti nenorėjo. Pyktelėjęs Trakų pakamaris pareiškė, kad to totoriaus atžvilgiu „davė sau teisę laisvai elgtis“ (3), grasinimas įrašytas į teismo knygas [1, 451–451v]. Kartais bylos dalyviams užtekdavo ryžto susitaikyti: Kaune 1596 m. spalio 7 d. Kauno miestietis stiklius Petras Martinaitis aktavo susitaikymo raštą, duotą LDK izdo raštininkui A. Ilgovskui ir kunig. A. Alijevičiui. Jame rašoma, kad P. Martinaitis į teismą šaukė A. Ilgovskį ir A. Alijevičių su žmona, pirmą – kaip tėvonį, o sutuoktinius – kaip užstato laikytojus Bartnėnų dvare, reikalaudamas teisingumo iš dvaro pavaldinio Jakūbo Petrovičiaus dėl jo, Petro, sumušimo ir sužalojimo. Tačiau tarpininkų padedami jie susitaikė, kaltininkas už smurtą atsiprašė, o nuostolius atlygino [6, 453v–454].

Punios caraitis Ch. Islamovičius problemų paliko ir savo palikuonims, kuriems teko bylinėtis dėl neįvykdytų jo pažadų: 1592 m. birželio 4 d. Kauno žemės teisme Trakų vaivadijos totorius Abdula Sarumovičius skundėsi to paties pavieto žemioniu Andrejumi Jakūbovičiumi Batogovskiu dėl to, kad 1582 m. balandžio 15 d. Punios caraitis Ch. Islamovičius pasiėmė jo dvaro dalį, kurią ir dabar laiko užstatu už 12 kapų lietuviškų grašių. Velionis caraitis už tuos pinigus užstatė valaką žemės Paliepių kaime, o tą karališką kaimą jis laikė iki gyvos galvos; taip pat davė savo tėvonišės šienaujamos pievos dviejose vietose. Caraičiui mirus, Paliepių kaimas atiteko karaliaus žinion. Tas buvo numatyta užstatymo rašte, kuriuo Challegas įsipareigojo vietoje valako ir šienaujamų pievų duoti Abdulai ką nors iš savo tėvonišio Punios dvaro už tą pačią sumą – 12 kapų lietuviškų grašių. Tačiau dabar Punią valdantis A. Batogovskis ir pinigų Abdulai neatiduoda, ir valdyti kurias nors žemes neleidžia, taip padarydamas jam didelį nuostolį. Patvirtindamas savo pretenzijas ieškovas parodė užstatymo raštą. Atvykęs į žemės teismą A. Batogovskis atsakė, kad Ch. Islamovičius jam pačiam liko skolingas, nes už 180 kapų lietuviškų grašių jam įkeitė visą Palipniškių kaimą ir savo Punios dvarelį, o

(3) Apie tokio tipo pareiškimus plačiau žr. [50, 165–173].

jam mirus, Andrejui liko tik Punios dvarelis, kuris tokių pinigų nevertas. Pagrįsdamas savo teiginius A. Batogovskis parodė išrašą iš Trakų pilies teismo knygos (1584 m. liepos 30 d.), pagal kurį už 180 kapų lietuviškų grašių A. Batogovskiui Challemekas įkeičia savo dvarus, tėvotinius ir užtarnautus, iki 1588 m. Šv. Mykolo dienos. Dar parodytas Punios caraičio Selimo Embekovičiaus raštas su 4 antspaudais ir jo parašu (1589 m. liepos 6 d.), kuriame jis rašo, kad 1584 m. jo brolienas užstatė savo dvarus už 180 kapų lietuviškų grašių A. Batogovskiui ir tuo raštu įsipareigojo tą užstatą, tėvotinį Papūnės (*Подпунское*) dvarą, išpirkti per 1590 m. Grabnyčias (vasario 2 d.). Teismas, išklauses bylos pusių ginčus, suprato, kad A. Sarumovičius skundžia A. Batogovskį dėl jam neatiduotų žemės sklypų, kuriais jam garantuotas piniginės skolos grąžinimas. Atsakovas, neleisdamas velionio skolos pervesti Punios dvarui, parodė kitą A. Batogovskiui duotą užstatymo raštą – tėvotiniame Punios dvare 4 tarnybas Januškovičių kaime ir 18 apgyvendintų ir tuščių valakų Palipniškių kaime už 180 kapų lietuviškų grašių; parodytas ir Punios caraičio Selimo Embekovičiaus raštas, kuriame jis pažada savo brolieno skolą sugrąžinti; šiam mirus, priteisė A. Sarumovičiaus naudai 12 kapų lietuviškų grašių, kurias A. Batogovskis turės sumokėti iš savo Punios dvarelįo Kauno paviete, Raižių kaime. Jei norės, galės dėl tų pinigų teistis ir juos išsieškoti S. Embekovičiaus valdose [5, 94–96v].

Pateikti pavyzdžiai leidžia teigti, kad minėtieji Lietuvos valdovo totoriai, arba caraičiai, šaltiniuose vadinamo valdovo (didžiojo kunigaikščio) totoriai, gyvenę Punios, Trakų ar Vilniaus apylinkėse, buvo prilyginti jų gyvenamų pavietų žemionims, t. y. savarankiškai bajorijos grupei, besiteisiančiai pavietų teismuose. Jie aktyviai bendravo ne tik tarpusavyje, bet ir su bajorais krikščionimis, prekiaavo, laikė tikrai ne totoriškos kilmės pavaldinius (minėtas Martynas Mozevičius), prisiekinėjo ir liudijo ginčytinose bylose. Taigi, be draudimo užimtų teismo pareigūnų postus, nulemtu konfesinio veiksnio, turbūt nebuvo esminių didesnių teisinių šios luominės grupės apribojimų veikti žemės teismuose.

Ar šie pateikti pavyzdžiai yra bendra LDK totorių juridinių teisių pavietų teismuose evoliucijos konstanta? Gal kituose pavietuose ši situacija iš esmės skyrėsi? Pažiūrėkime, ką byloja kiti to laikmečio žemės teismų paliudijimai. Štai Slanimo pavieto dviejose poreforminėse teismo knygos [33; 34] XVI a. 7-ajame dešimtmetyje minimi to pavieto totoriai, tekstuose vadinami Slanimo pavieto valdovo totoriais (*тамале гоцнодарские*), aktuoja testamentus (kunig. Osmano Abrahimovičiaus testamento aktavimas) [33, 226–227], ginčijasi dėl turto [33, 150, 156, 253], taip pat dalydamiesi savo pavaldinius krikščionis (4) [34, 387], bylinėjasi dėl užpuolimų, apiplėšimų ir muštynių: Slanimo pavieto totorius kunig. Maska Murzovičius kaltinamas užpuolęs savo brolieno tįjūno Andrejaus Zinkovičiaus (krikščionio?) namus [33, 196] ir pan. Tačiau čia cituojamos Slanimo žemės teismo knygos apima laikotarpį iki 1570 m., t. y. laiką, kai galiojo I ir II Lietuvos Statutai, neva draudę [31, 35] totoriams netgi liudyti teismo bylose dėl žemės. Tad tenka sutikti su specialistų teiginiu, kad totorių teisinė kultūra vis labiau artėjo prie jų krikščioniškos aplinkos kultūros [15].

IŠVADOS

Istoriografijoje vyrauja įvairios nuomonės apie LDK gyvenusių Lietuvos totorių etninės grupės teisinę padėtį. Kartais bandoma teigti, kad Lietuvos totoriai, atliekantys karo tarnybą, buvo diskriminuojamas luominis pogrupis, neturėjęs realių bajoriškų teisių, ypač teismuose. XVI a. pabaigos Kauno pavieto rankraštinių teismo knygų medžiaga rodo,

(4) Charakteringi totoriško dvaro (*дворец*) Rogotnos Ensedikovščyznos pavaldinių vardai: Juchna Baroševičius, Ermošas Vasilevičius ir Stasiukas [34, 387].

kad dauguma tokių tvirtinimų nepagrįsti. Nors totoriai negalėjo užimti teismo pareigūnų vietų, tačiau kitais klausimais jie menkai skyrėsi nuo kitos pavieto bajorijos – žemionių. Teismuose totoriai aktavo savo dokumentus, liudijo teismo bylose, bylinėjosi, valdė ir prekiavo pavaldiniais krikščionimis ir pan.

Gauta 2015 12 10

Priimta 2016 04 01

Šaltiniai ir literatūra

- [1] Trečioji Kauno (1581–1583) žemės teismo knyga. *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau VUBRS), f. 7, kn. 28a.
- [2] Ketvirtoji Kauno (1583–1584) žemės teismo knyga. VUBRS, f. 7, kn. 27.
- [3] Penktoji Kauno (1588–1590) žemės teismo knyga. VUBRS, f. 7, kn. 28.
- [4] Šeštoji Kauno (1590–1592) žemės teismo knyga. VUBRS, f. 7, kn. 29.
- [5] Septintoji Kauno (1592–1593) žemės teismo knyga. VUBRS, f. 7, kn. 30.
- [6] Aštuntoji Kauno (1596–1597) žemės teismo knyga. VUBRS, f. 7, kn. 31.
- [7] Dešimtoji Kauno (1600–1601) žemės teismo knyga. VUBRS, f. 7, kn. 33.
- [8] DRUNGILAS, Jonas. Etnosocialinis mobilumas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Gruževskių giminės pavyzdys (XVI a. antroji pusė – XVIII a. pradžia). *Lietuvos istorijos metraštis*. 2004. 2. Vilnius, 2005, p. 53–78.
- [9] DZIADULEWICZ, Stanisław. *Herbarz rodzin tatarskich w Polsce*. Wilna, 1929.
- [10] GORODECKAS, Eduardas. Žemės teismo genėzės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje klausimu. *Jaunųjų istorikų darbai. Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės*. 1980 m. gegužė. Trečioji knyga. Vilnius, 1980, p. 116–119.
- [11] KIAUPIENĖ, Jūratė. XVI a. ikireforminio Vilniaus pilies teismo knygos-kopijos Lietuvos Metrikoje struktūrinė ir informacinė analizė. *Lietuvos Metrika. 1991–1996 m. tyrinėjimai*. Vilnius, 1998, p. 36–92.
- [12] KRIČINSKIS, Samuelis. *Lietuvos totoriai*. Istorinės ir etnografinės monografijos bandymas. Iš lenkų k. vertė T. Bairašauskaitė. Vilnius, 1993.
- [13] ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Zaludnienie państwa Litewskiego w wieku XVI*. Poznań, 1998.
- [14] LULEWICZ, Henryk. Sąd ziemski brasławski w świetle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603–1632. *Miscellanea Historico-Archivistica*. T. X. Warszawa, 1998, s. 151–161.
- [15] MONIUSZKO, Adam. Changes in the legal culture of Lithuanian Tatars from the sixteenth to the eighteenth century. *Crossing Legal Cultures*. München, 2009, p. 187–201.
- [16] MONIUSZKO, Adam. *Mazowieckie sądy ziemskie (1588–1648). Organizacja–funkcjonowanie–postępowanie*. Warszawa, 2013.
- [17] SAVIŠČEVAS, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*. Vilnius, 2010.
- [18] SOBCZAK, Jacek. *Położenie prawnie ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*. Warszawa–Poznań, 1984.
- [19] SZYSZMAN, A. *Osadnictwo karaïmskie na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego* (su žemėlapiu). Wilna, 1936.
- [20] TRIMONIENĖ, Rita Regina. Bajorų luomo vedybinių ryšių atspindžiai Žemaičių žemės ir pilies teismo aktuose. XVI a. II pusė – XVII a. pirma pusė. *Istoriniai tekstai ir vietos kultūra*. Šiauliai–Ryga, 2004, p. 167–178.
- [21] TRIMONIENĖ, Rita Regina. Svetimšalių ir svetimtaučių bajorų imigracija į Žemaitiją XVI a. antrojejoje pusėje – XVII a. pirmojoje pusėje. *Imigracijos kultūriniai veiksniai ir įtakos Žemaičių visuo-*

- meni. *Rytų Europos kultūra migracijos kontekstai*. Tarpdalykiniai tyrimai. Vilnius, 2007, p. 491–514.
- [22] VALIKONYTĖ, Irena. Priešteisminių dokumentų funkcijos ir likimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. viduryje. *Istorijos šaltinių tyrimai*. T. 4. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012, p. 93–108.
- [23] VILIMAS, Darius. Bajorai baltarusiškųjų LDK pavietų žemės teismo knygoje (teisinis aspektas). *Lituanistica*, 2014, t. 60, Nr. 1(95), p. 14–27.
- [24] VILIMAS, Darius. Kauno žemės teismas paskutiniais Stepono Batoro valdymo metais (tematinio tyrimo metmenys). *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 3(85), p. 227–242.
- [25] VILIMAS, Darius. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų žemės teismų darbo pobūdis (XVI a. pabaiga). Žemaitijos atvejis. *Acta humanitarica univertatis Saulensis*, 2014, t. 19, p. 35–44.
- [26] VILIMAS, Darius. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismų funkcija – tarp notariato ir teismo (iki 1589 m.) (lietuviškų pavietų atvejis). *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 4(86), p. 355–364.
- [27] VILIMAS, Darius. Teisminės kultūros atspindžiai Kauno pavieto žemės teismuose XVI a. devintajame dešimtmetyje. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas prof. J. Kiaupienės 65-mečiui. Vilnius, 2012, p. 503–524.
- [28] VILIMAS, Darius. Bajorai Upytės pavieto teisme pagal žemės teismo knygas (paskutinis XVI a. dešimtmetis). *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 1(91), p. 1–8.
- [29] ZAKRZEWSKI, Andrzej B. Polozenie prawne tatarow w Wielkim Księstwie Litewskim (XVI–XVIII w.). *Kipčiakų-tiurkų Orientas Lietuvoje*. Vilnius, 1994.
- [30] ZAKRZEWSKI, Andrzej B. Struktura społeczno-prawna Tatarów litewskich w XV–XVIII wieku. Próba nowego ujęcia. *Inter Orientem et Occidentem. Studia z dziejów Europy Środkowo-wschodniej ofiarowane Profesorowi Janowi Tyszkiewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej*. Red. T. Wasilewski, Warszawa, 2002, s. 123–132.
- [31] ZAKRZEWSKI, Andrzej B. Szklany sufit Litewskich tatarow w XVIII stolecie. *Kintančios Lietuvos visuomenė: struktūros, veikėjai, idėjos*. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas prof. habil. dr. Tamaros Bairašauskaitės 65-mečio sukakčiai. Vilnius, 2015, p. 32–41.
- [32] ZAKRZEWSKI, Andrzej B. *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo–ustrój–społeczeństwo*. Warszawa, 2013.
- [33] *Акты, издаваемые Виленскою археографическою коммиссиею для разбора древних актов* (АВАК). Т. 22: Акты Сланимскаго земскаго суда. Вильна, 1895, с. 147–301.
- [34] *Акты, издаваемые Виленскою археографическою коммиссиею для разбора древних актов* (АВАК). Т. 22: Акты Сланимскаго земскаго суда. Вильна, 1895, с. 302–445.
- [35] КОВАЛЬОВА, С. *Судострій і судочинство на Українських землях Великого Князівства Литовського*. Миколаїв, 2008.
- [36] ЛАППО, Иван. Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI в. *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1897, VI, с. 263–301.
- [37] ЛАППО, Иван. *Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория*. Опыт исследования политического и общественного строя. Ч. I. Санкт-Петербург, 1901.
- [38] ЛАППО, Иван. *Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия*. Литовско-русский повет и его сеймик. Юрьев, 1911.
- [39] *Луцка замкова книга 1560–1561*. Підготували до видання В. Т. Мойсиенко, В. В. Поліщук. Луцк, 2013.
- [40] МУЗЫЧЕНКО, П.; КОВАЛЬОВА, С. Земский суд на українських землях Великого князівства Литовського. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*, 1999, № 1, с. 23–31.
- [41] МУХЛИНСКИЙ, Антон. *Исследование о происхождении и состоянии литовских та-*

тар. Санкт-Петербург, 1857.

[42] *Опись документов Виленского Центрального Архива древних актовых книг*. Вып. I–V. Вильна, 1901–1905.

[43] ПАДАЛІНСКІ, Уладзімір. Да характэрыстыкі персанальнага складу гарадзенскага земскага суда у канцы XVI – пачатку XVII ст. *Гарадзенскі палімпсест*. 2011. Мінск, 2012, с. 135–147.

[44] ПОЛІЩУК, Володимир. Между процедурой и формуляром: источниковедческий анализ судебных записей замковых книг перед реформой 1564–1566 г.г. (на примере луцких замковых книг 1558–1566 г.г.). *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija*. Vilnius: LII 1-kla, 2007, p. 355–380.

[45] РАДАМАН, Андрей. Арганізацыя і склад полацкага земскага суда ў другой палове XVI-першай трэці XVII ст. *ГЕПОЛД-LITHERLAND*. № 18. Горадня–Менск, 2011, с. 21–36.

[46] ШАЛАНДА, Алексей. Земскі суд Гарадзенскага павета ў 1555–1564 г.г. *Гарадзенскі палімпсест*. 2009. *Дзяржаўныя установы і палітычнае жыццё. XV–XX ст.* Горадня, 2009, с. 35–64.

[47] СПИРИДОНОВ, Михаил. Завершение формирования Пинского повета в 1566 г. *Наук.-практ. канф., присвеч. 900-годдзю Пінска, Май 1997 г.* Пінск, 1997, с. 8–11.

[48] СТАРЧЕНКО, Наталия. Вбивство князів Четвертинских 1576 р.: судовий процес та замирення на Волині в кінці XVI ст. *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії*, 2007, вип. 7, с. 83–110.

[49] СТАРЧЕНКО, Наталия. Судова риторика як вияв цінностей волинської шляхти кінця XVI ст. (на приклади справи про вбивство Балтазара Гнівоша з Олексова). *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії*, 2010, вип. 9, с. 318–360.

[50] СТАРЧЕНКО, Наталя. *Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині. Друга половина XVI–XVII століття*. Київ: Laurus, 2014.

DARIUS VILIMAS

Relations between the Lithuanian nobility and other social groups recorded in land court books (Lithuanian Tatars)

Summary

A rich historiography on the legal situation of Lithuanian Tatars includes diverging opinions on the topic. It is often argued that the social sub-class of Lithuanian Tatars did not have all the rights associated with the nobility in the Grand Duchy of Lithuania and faced discrimination in a number of life spheres, e. g. district land courts. The data from the manuscript and published district court books provided in the article bring doubts to such arguments, showing that at the end of the 16th century Lithuanian Tatars who were in the military service were admitted to the district corporation of landowners and were entrusted with the majority (excluding the right to be elected court officers) of legal rights of the Lithuanian nobility: they certified notarial records, governed lands with Christian peasants, acted as witnesses in courts and were actively involved in judicial proceedings. It leads to the conclusion that the letter of the law (Statute of Lithuania) was not always upheld in reality.

Keywords: district land courts in the Grand Duchy of Lithuania, district court books, legal situation, Lithuanian nobility, Lithuanian Tatars